

UO'K: 37.035.6

Nigora SAFAROVA,
PhD, dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O'zbekiston
E-mail: safarovanigora2211@gmail.com, ORCID: 0009-0000-5856-6048

Dotsent, PhD A.N. Ubaydulloyev taqrizi ostida

TRANSFORMATIV O'QITISH MUHITIDA TALABA SHAXSINING SIFAT O'ZGARISHINI YUZAGA KELTIRUVCHI PEDAGOGIK MEKANIZM

Аннотация

Maqolada oliy ta'limda transformativ o'qitish muhitini shakllantirish hamda uning talaba shaxsida yuzaga keladigan sifot o'zgarishlariga pedagogik ta'siri nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Transformativ o'qitish talabaning bilimlari, tajribasi, qadriyatli munosabatlari va faoliyat strategiyalarini refleksiv qayta anglashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda shaxsiy sifot o'zgarishlari kognitiv, aksiologik, refleksiv va faoliyatli komponentlar asosida izohlanib, ularni ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: Transformativ o'qitish, transformativ ta'lim muhiti, talaba shaxsi, sifot o'zgarishi, shaxsiy transformatsiya, refleksiv faoliyat, aksiologik rivojlanish, subyektivlik pozitsiyasi, dialogik hamkorlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЙ КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА В ТРАНСФОРМАТИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В статье с теоретико-методологических позиций проанализированы вопросы формирования трансформативной образовательной среды в высшем образовании и её педагогического влияния на качественные изменения личности студента. Трансформативное обучение рассматривается как педагогический процесс, направленный на рефлексивное переосмысление знаний, опыта, ценностных отношений и стратегий деятельности студента. В исследовании качественные изменения личности раскрываются на основе когнитивного, аксиологического, рефлексивного и деятельностного компонентов, а также систематизируются педагогические условия, обеспечивающие данные изменения.

Ключевые слова: Трансформативное обучение, трансформативная образовательная среда, личность студента, качественные изменения, личностная трансформация, рефлексивная деятельность, аксиологическое развитие, субъектная позиция, диалогическое взаимодействие.

PEDAGOGICAL MECHANISM ENSURING QUALITATIVE CHANGES IN STUDENTS' PERSONALITY WITHIN A TRANSFORMATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation

The article provides a theoretical and methodological analysis of the formation of a transformative educational environment in higher education and its pedagogical influence on qualitative changes in students' personality. Transformative learning is interpreted as a pedagogical process aimed at the reflective reconsideration of students' knowledge, experience, value-based attitudes, and strategies of activity. The study explains qualitative personal changes through cognitive, axiological, reflective, and activity-based components and systematizes the pedagogical conditions that facilitate these changes.

Key words: Transformative learning, transformative educational environment, student personality, qualitative change, personal transformation, reflective activity, axiological development, subjective agency, dialogic interaction.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'limning rivojlanish tendensiyalari talabani tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi obyekt sifatida emas, balki o'z ta'lim tajribasini angelaydigan, mavjud qarashlarini tahlil qiladigan, ularni yangi vaziyatlar ta'sirida qayta ko'rib chiqadigan va shaxsiy rivojlanish yo'nalishini belgilashda faol ishtirok etadigan subyekt sifatida qarashni talab etmoqda. Bunday yondashuvda ta'lim samaradorligi o'zlashtirilgan axborot hajmi bilangina emas, balki ta'lim jarayoni natijasida talabaning fikrlash usuli, munosabati, qadriyatlari, o'zini anglash darajasi va faoliyat strategiyasida qanday sifot o'zgarishlari sodir bo'lgani bilan ham belgilanadi.

J. Mezirov transformatsiyani shaxsning o'zi va atrofidagi munosabatlarni ko'rish usulida tarkibiy o'zgarish sodir bo'lishi bilan bog'laydi. U tanqidiy refleksiya, dialog, avvalgi taxminlarni tekshirish va muqobil nuqtayi nazarlarni baholashni transformativ o'rganishning muhim elementlari sifatida ko'rsatgan.

Shu nuqtayi nazardan, transformativ o'qitishni alohida metod yoki texnologiya bilan tenglashtirish metodologik jihatdan tor yondashuv hisoblanadi. Uning mohiyati o'qituvchining talaba qarashlarini bevosita o'zgartirishida emas, balki talaba o'z

tajribasini qayta talqin qilishi, mavjud tushunchalariga tanqidiy munosabat bildirish va yangi pozitsiyani ongli ravishda shakllantirishi mumkin bo'lgan pedagogik muhit yaratilishidir. Mezirovning amaliy tavsiyalarida ham bunday muhit talabaga yo'naltirilgan, ishtirokchi va interaktiv bo'lishi, muammolarni birgalikda hal qilish, tanqidiy refleksiya va o'zaro dialogni rag'batlantirishi ta'kidlanadi.

Demak, ilmiy muammo transformativ o'qitishning mavjudligini e'tirof etishdan ko'ra kengroq bo'lib, "qanday pedagogik shart-sharoitlarda ta'lim tajribasi talaba shaxsining sifot jihatdan yangilanishiga olib kelishi mumkin?" degan savolga javob topishni talab qiladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda transformativ ta'limga oid fundamental va zamonaviy ilmiy yondashuvlarni qiyosiy o'rganish, tushunchalarni mazmuniy tahlil qilish, nazariy umumlashtirish, tizimlashtirish hamda konseptual modellashirish usullaridan foydalanildi.

Transformativ ta'lim nazariyasining dastlabki shakllanishidan boshlab uning mazmuni bir qator ilmiy ishlarda rivojlanirilgan va tanqidiy qayta ko'rib chiqilgan. Kitchenham

ushbu nazariyaning shakllanish jarayonini tahlil qilgan bo'lsa, Taylor va Cranton transformativ ta'limni tajriba, refleksiya, o'zgarishga tayyorlik, madaniy kontekst hamda transformatsiyaning etik chegaralari bilan birgalikda ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Maqolada "talaba shaxsining sifat o'zgarishi" tushunchasi bilim va ko'nikmalarni egallash bilangina cheklanmay, balki talabaning bilimni talqin qilish usuli, o'ziga va faoliyatiga munosabati, qadriyatli tanlovi hamda mustaqil harakat strategiyalaridagi barqaror yangilanish sifatida talqin etiladi.

An'anaviy axborot uzatishga asoslangan o'qitishda pedagogik jarayonning markazida, odatda, o'quv mazmunini talabaga yetkazish va uning o'zlashtirilishini nazorat qilish turadi. Transformativ yondashuvda esa mazmun yakuniy maqsad bo'lib qolmaydi: u talabaning mavjud bilimlari, tajribasi va qarashlarini qayta ko'rib chiqishga xizmat qiluvchi vositaga aylanadi [2].

Shu bois transformativ muhitni oddiy "qulay ta'lim muhiti" sifatida tavsiflash yetarli emas. Qulaylik talabani faoliyatga jalb etishi mumkin, biroq transformatsiya uchun uning mavjud fikrlash tizimini tahlil qilishga undovchi intellektual va ma'naviy qarama-qarshilik ham zarur. Transformativ jarayon aynan talabaning mavjud tushunchasi bilan yangi tajriba o'rtasida ziddiyat yuzaga kelganda boshlanishi mumkin. Zamonaviy ilmiy-amaliy ishlarda ham avvalgi qarashlar va yangi nuqtayi nazar o'rtasidagi ziddiyat tanqidiy refleksiyaning faollashtiruvchi omillardan biri sifatida ko'rsatiladi.

Biroq pedagogik ziddiyat talabaning psixologik xavfsizligini buzadigan bosim ko'rinishiga aylanmasligi kerak. Taylor va Cranton transformativ ta'limni majburiy ravishda yuzaga keltirib bo'lmayligini, pedagog ko'pi bilan transformatsiya uchun imkoniyat tug'diruvchi vaziyatlarni yaratishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shuning uchun transformativ pedagogikada o'qituvchining vazifasi "talabani o'zgartirish" emas, balki talabaning o'zini o'zi qayta anglashiga sharoit yaratish sifatida qaralishi lozim.

Bu holat transformativ muhitning muhim pedagogik tamoyilini aniqlash imkonini beradi:

Pedagogik ta'sir → muammoli-ma'naviy vaziyat → reflektiv qayta anglash → ongli shaxsiy tanlov → sifat jihatdan yangilanish

Mazkur bog'lanish transformativ o'qitishni tashqi boshqaruv modelidan subyektning ichki rivojlanish mexanizmiga asoslangan modelga o'tkazadi [3].

Pedagogik shart-sharoit	Pedagogik mexanizm	Kutiladigan sifat o'zgarishi
Muammoli-ma'naviy vaziyatlarni yaratish	Mavjud qarash va yangi tajriba o'rtasidagi ziddiyatni anglash	Kognitiv rekonstruksiya
Refleksiv faoliyatni tizimli tashkil etish	Shaxsiy taxmin, qarash va tajribani qayta baholash	Refleksiv mustaqillik
Dialogik va psixologik xavfsiz muhit yaratish	Muqobil pozitsiyalarni dalillar asosida solishtirish	Ochiqlik va dialogik tafakkur
Talabaning subyektnik vakolatlarini kengaytirish	Tanlov, qaror va javobgarlik maydonini yaratish	Mustaqillik va agentlik
Tajriba-refleksiya-faoliyat integratsiyasini ta'minlash	Qayta anglangan bilimni real faoliyatga ko'chirish	Faoliyat strategiyasining yangilanishi

Muhokama. Transformativ o'qitish muhitining o'ziga xosligi uning talaba shaxsiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishga emas, balki shaxsning o'z-o'zini rivojlantiruvchi ichki mexanizmlarini pedagogik jihatdan faollashtirishga qaratilganligida namoyon bo'ladi. Bu esa transformativ o'qitishni an'anaviy "ta'sir-natija" sxemasi orqali tushuntirish yetarli emasligini ko'rsatadi. Talaba bir xil pedagogik vaziyatga duch kelganida ham barcha talabalar bir xil darajada transformatsiyani boshdan kechirishi shart emas. Transformativ ta'lim nazariyasining rivojlanishiga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham o'zgarishga tayyorlik va transformatsiya jarayonining individualligi alohida muammo sifatida qayd etilgan. Shuning uchun ushbu tadqiqot doirasida pedagogik shart-sharoitni natijani deterministik tarzda yuzaga keltiruvchi sabab sifatida emas, balki talabaning sifat o'zgarishiga kirishish ehtimolini oshiruvchi imkoniyatlar majmui sifatida talqin qilish taklif etiladi [5].

Nazariy tahlil asosida talaba shaxsidagi transformativ sifat o'zgarishlarini beshta o'zaro bog'langan yo'nalishda ko'rib chiqish taklif etiladi.

1. Kognitiv-rekonstruktiv o'zgarish. Bunda talaba yangi bilimni mavjud bilimlar tizimiga mexanik qo'shib qo'yamaydi, balki oldingi tushunchalarining asoslanganligi va chegaralarini tahlil qiladi. Natijada muammoni tushuntirish modeli, sababiy aloqalarni ko'rish usuli yoki hodisaga nisbatan intellektual pozitsiyasi yangilanadi.

Bunday o'zgarishning asosiy belgisi "ko'proq bilish" emas, "boshqacha asosda tushunish"dir.

2. Refleksiv o'zgarish. Refleksiv komponent talabaning "Men nimani bilaman?" savolidan "Nega men aynan shunday fikrlayman?", "Bu qarash qanday shakllangan?", "Uning muqobil talqini mavjudmi?" kabi savollarga o'tishini anglatadi. Mezirov nazariyasida taxmin va qarashlarni tanqidiy refleksiya qilish transformativ o'rganishning markaziy mexanizmlaridan biridir.

3. Aksiologik-ma'naviy o'zgarish. Ta'lim jarayonida shaxsning qadriyatlari tashqaridan almashtirilishi emas, balki talabaning o'z qarashlari va tanlov mezonlarini anglab, ularning asoslanganligini qayta baholashi muhimdir. Demak, aksiologik transformatsiya talabaning tayyor qadriyatni qabul qilishi bilan emas, shaxsiy pozitsiyasini anglangan asosda shakllantirishi bilan tavsiflanadi.

4. Subyektnik o'zgarish. Transformativ muhitda talaba topshiriq bajaruvchi sifatidagi passiv pozitsiyadan maqsad belgilash, variantlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va o'z qarori oqibatlarini baholash imkoniga ega subyektnik pozitsiyasiga o'tadi.

Bunday muhitda pedagogning roli ham o'zgaradi. Mezirov transformativ o'qitishda o'qituvchini faqat mazmun bo'yicha hokimiyat sifatida emas, balki fasilitator va o'quvchilarning o'zaro o'rganishini qo'llab-quvvatlovchi ishtirokchi sifatida tavsiflaydi.

5. Faoliyatli-xulqiy o'zgarish. Shaxsdagi transformatsiya faqat fikr va mulohaza darajasida qolsa, uning barqarorligi haqida xulosa chiqarish qiyin. Yangilangan qarashning real tanlov, qaror va faoliyat usullarida namoyon bo'lishi transformativ o'zgarishning muhim ko'rsatkichidir. Shunday qilib, shaxsiy sifat o'zgarishini quyidagi mantiqiy ketma-ketlikda tasvirlash mumkin:

Tajriba → ziddiyatni anglash → refleksiya → dialog → qayta talqin → yangilangan shaxsiy pozitsiya → faoliyat strategiyasining yangilanishi

Nazariy tahlil natijasida transformativ o'qitish muhitida talaba shaxsining sifat o'zgarishlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi beshta asosiy pedagogik shart-sharoit ajratildi [4].

Mazkur pozitsiya transformativ pedagogikaning etik chegaralarini belgilash uchun ham muhimdir. Pedagog talabaning qadriyatlarini "kerakli" tomonga majburiy o'zgartirish vakolatiga ega emas. Uning vazifasi turli qarashlarni tahlil qilish, dalillarni baholash, refleksiya qilish va ongli xulosa chiqarish uchun pedagogik sharoit yaratishdir. Transformativ nazariyaning keyingi tanqidiy tahlillarida ham transformatsiyani avtomatik tarzda faqat ijobiy hodisa sifatida qabul qilish hamda uning etik jihatlarini e'tibordan chetda qoldirish muammoli ekanligi ko'rsatilgan. Shu asosda transformativ muhitning samaradorligini baholashda faqat akademik natijalarni o'lchash yetarli emas. Quyidagi mezonlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq:

talabaning o'z qarashlarini asoslash qobiliyati;

muqobil pozitsiyaga nisbatan ochiqlik;

o'z fikrlash jarayonini reflektiv tahlil qilishi;

tanlov va qarorlar uchun javobgarlikni qabul qilishi;

yangi tushunchalarni faoliyat strategiyasiga ko'chira olishi;

oldingi va keyingi pozitsiyasi o'rtasidagi o'zgarishni anglay olishi.

Ushbu mezonlar shaxsiy transformatsiyani faqat tashqi xatti-harakat bilan emas, balki uning mazmuniy, refleksiv va faoliyatli yaxlitligi bilan baholash imkonini beradi [6].

Xulosa. O'tkazilgan nazariy tahlil transformativ o'qitish muhitini yaratish talaba shaxsida oldindan belgilangan o'zgarishni shakllantirish emas, balki uning mavjud bilimlari, tajribasi, qarashlari va faoliyat usullarini tanqidiy qayta ko'rib chiqishiga xizmat qiluvchi pedagogik imkoniyatlar tizimini tashkil etish ekanligini ko'rsatadi. Talaba shaxsining sifat o'zgarishi kognitiv, refleksiv, aksiologik, subyektlik va faoliyatli komponentlarning o'zaro bog'liq yangilanishi orqali namoyon bo'ladi. Bunday o'zgarishning markaziy mexanizmi tashqi pedagogik ta'sir emas, balki talabaning o'z tajribasini refleksiv qayta anglashidir.

Nazariy umumlashtirish natijasida transformativ o'qitish muhitini samarali tashkil etishning quyidagi pedagogik shart-

sharoitlari asoslandi: muammoli-ma'noviy vaziyatlarni yaratish; refleksiv faoliyatni tizimli tashkil etish; dalillarga asoslangan dialogik hamkorlikni yo'lga qo'yish; talabaning subyektlik vakolatlarini kengaytirish; individual tajribani yangi bilim va real faoliyat bilan integratsiyalash.

Mazkur shart-sharoitlar alohida-alohida pedagogik usullar yig'indisi sifatida emas, balki yagona transformativ mexanizm sifatida ishlashi lozim. Uning mantiqiy modeli quyidagicha ifodalanadi:

muammoli tajriba → kognitiv ziddiyat → refleksiv tahlil → dialogik tekshiruv → yangi ma'no hosil qilish → shaxsiy pozitsiyani qayta qurish → faoliyat strategiyasini yangilash.

Shu jihatdan transformativ o'qitishning pedagogik natijasi talabaning "qancha bilim olgani" bilangina emas, balki uning qanday fikrlashi, o'z qarashlarini qanday asoslashni o'rgangani, o'zini qanday anglayotgani va yangi vaziyatlarda qanday qaror qabul qilayotgani bilan aniqlanishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Mezirov, J. (1978). Perspective transformation. *Adult Education*, 28(2), 100–110. <https://doi.org/10.1177/074171367802800202>.
2. Mezirov, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 1997(74), 5–12. <https://doi.org/10.1002/ace.7401>.
3. Kitchenham, A. (2008). The evolution of John Mezirow's transformative learning theory. *Journal of Transformative Education*, 6(2), 104–123. <https://doi.org/10.1177/1541344608322678>.
4. Taylor, E. W., & Cranton, P. (2013). A theory in progress? Issues in transformative learning theory. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 4(1), 33–47. <https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela5000>.
5. Hart, E. J., de Heer-Koster, M. H., van der Harst, M., Browne, J. L., & Scheele, F. (2025). Key tips to shift student perspectives through transformative learning in medical education. *BMC Medical Education*, 25, 202. <https://doi.org/10.1186/s12909-025-06754-2>.
6. Safarova, N. N. O'qituvchining kasbiy mahorati va kompetentligi // Sustainable development: problems, analysis, prospects. International Scientific and Practical Conference. – Poland, 2023. – P. 10-15.